

ИСАК БЕКБОЕВДИН ОКУУ-ТАРБИЯ ИДЕЯЛАРЫ УЛУТТУК ЖАНА ДҮЙНӨЛҮК ПЕДАГОГИКАНЫН УЛУУ ГУМАНИЗМИНИН КОНТЕКСТИНДЕ

УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ИДЕИ ИСАКА БЕКБОЕВА В КОНТЕКСТЕ ВЕЛИКОГО ГУМАНИЗМА НАЦИОНАЛЬНОЙ И МИРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ

***Аннотация:** Бул макалада педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын эл мугалими Исак Бекбоевдин окуу-тарбия идеялары улуттук жана дүйнөлүк педагогиканын контекстинен каралат жана талдалат. Конкреттүү мисалдардын негизинде Исак Бекбоевдин педагогикалык концепциялары, көз караштары дүйнөлүк улуу педагогдорунун жана кыргыздын элдик педагогикасынын залкар идеяларынын өңүтүнөн каралып далилдүү ачылып берилет.*

***Аннотация:** В статье рассмотрены и исследованы основные идеи доктора педагогических наук, профессора Исака Бекбоевича Бекбоева.*

На конкретных примерах раскрываются и показаны педагогическая концепция, взгляды Исака Бекбоевича Бекбоева на уникальные идеи великих зарубежных педагогов и народной кыргызской педагогики.

***Abstract:** The article describes the main ideas of the doctor of pedagogical Sciences, Professor Isak Bekboevich Bekboev.*

On concrete examples there are considered and shown the pedagogical conception, view-points of Isak Bekboevich Bekboev on unique ideas of great foreign teachers and Kyrgyz folk pedagogy.

***Түйүндүү түшүнүктөр:** педагогика, гуманизм, бала, мээрим, окуучунун личносту, жекече мамиле, педагог, ишмердик мамиле, этнопедагогика, тарбия, улуттук баалуулуктар, дүйнөлүк контекст, педагогикалык позиция, концепция.*

***Ключевые слова:** педагогика, гуманизация, ребёнок, доброта, личность ученика, этнопедагогика, национальный ценности, мировой контекст, педагогическая позиция, концепция.*

***Key words:** pedagogy, humanization, child, kindness, personality of the student, folk pedagogy, national values, the global context, pedagogical position, conception.*

1. Классикалык педагогиканын улуу гуманизми жана И.Бекбоев

Философ Платон «жаратылышта бири-биринен өзгөчөлөнгөн калай, темир, күмүш, алтын деген заттар бар, коомдо адамдар дагы өздөрүнүн сапаттары жагынан ушундай болуп бөлүнүшөт жана айырмаланышат. Жаратылышта, маселен, күмүш күмүш бойдон, калай калай бойдон өз кебетесинде тура берет. Бирок адам коомунун табияты башка, коомдо мисалы, «калай-адам» шарт-жагдайы ылайык келсе, «күмүш-адамга» айланат, «күмүш-адам» акырындап жүрө, жүрө «алтын адамга» өсүп чыгышы мүмкүн» – деген

даанышман ойду айткан. Мына ошентип, Платон адамзат коомунун алдына чоң педагогикалык проблеманы койгон. Коомдо чындыгында эле, эгер таалим-тарбия иши ар тарабынан кылдат ойлонулуп жана дыкат уюштурулуп, жолго коюлган болсо, «калай» делген бала бара, бара «күмүш балага», күмүш делген бала «алтын балага» айланышы этимал экендигин турмуш ырас-тап келе жатат. Мына ошондуктан илгерки К.Гельвеций «Тарбиянын колунан бардыгы келет», (Воспитание всемогуще) деп бекеринен айтпаса керек. К.Гельвецийдин концепциясын колдоп, андан ары өнүктүргөн улуу педагог Я.А.-Коменский өзүнүн «Дидактикасында» «Барысын бардыгына окутуп үйрөтүү искусствосун» («Искусство всех учить всему») өздөштүрүү идеясын көтөрүп чыккан. Ал баланы бардыгына үйрөтүү мүмкүн деген ишенимде болгон. Коменский балага карата болгон өзүнүн оптимисттик көз карашы менен айырмаланган.

Дегеле, дүйнөлүк классикалык педагогикага үнүлүп көрсөк, улуу педагогдордун дээрлик көпчүлүгү эч кимдин бул дүйнөгө жөндөмсүз болуп төрөлбөстүгү, ар бир баланын тулкусунда, дээринде чоң мүмкүнчүлүктөр бугуп жаткандыгы, окутууга, таалим-тарбияга ошол ары жакта катылып жаткан жөндөм-мүмкүнчүлүктөрдү ачуу миссиясы жүктөлгөндүгү жөнүндөгү оптимисттик педагогикалык философияны бекемдешкен. Эски убакта жазылган бир китептин автору «бардык адамдар таланттуу», ар бир адам бирөөдөн кандайдыр бир жагынан артыкчылык кылат, биздин ар бирибиз төрөлгөнүбүздөн кичинеден генийбиз деп түз эле айтат. Адамдын мээсинин түзүлүшүн жана иштешин изилдеген кийинки окумуштуулар атомдун яросунда кандай көлөмдөгү физикалык энергия бугуп жатса, адамдын мээсинин кыртышында да ошончолук көлөмдөгү ой энергиясы чөгүп жатат, биз өмүрүбүздө өзүбүздүн мүмкүнчүлүгүбүздүн чектерине караандабай кете берерибиз жөнүндө жана биздин мээбиз турмуш процессинде өзүнүн кубаттуулугунун кичинекей гана үлүшүн кыймылга келтирерин өкүнүч жана таңгалуу менен жазышат. Кыскасы, ар бир адам өзүнчө уюп жаткан кен, ачылбай жаткан казына. Ушул «казынаны» ачуу, дагы айталы, классикалык педагогиканын башкы

мүдөөсү болуп келген. Мынакей, улуу гуманист-педагог Ж.Руссонун педагогикалык даанышмандыгы: «Билим берүү деген балага тыштан таңууланган бир нерселер эмес, тескерисинче, билим берүү — бул баланын табият, жаратылыш берген жөндөмдүүлүктөрү менен касиеттеринин табигый өсүшү жана өнүгүшү». Ал эми Дьюинин башкы ою да ушул эле нукта: «Билим берүүнүн негизги максаты — мектептеги ар бир баланын акылы менен денесинин, өзүнчөлүгүнүн толук жана эркин өнүгүшүнө ар тараптан, бардык амалдар менен сүрөөнчү болуу».

Кыргыздын залкар педагогу Исак Бекбоев да дүйнөлүк педагогиканын ушул гуманисттик көз караштык дөөлөтүнө таянып, ал дөөлөттөрдү кыргыз кыртышында өз алдынча чыгармачылык менен өнүктүргөндөрдүн жана байыткандардын бири. Буга анын, айрыкча, «Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар», «Инсанга багыттануу», «Инсанга багытталган окутуунун теориясы жана практикасы» аттуу китептери ачык күбө боло алат. Бул китептер өзүнүн бүткүл мазмуну жана духу менен мына мындай терең ойлорду жарыялайт: Ар бир бала кайталангыс, уникалдуу жана жөндөмдүү. Башынан туура фундаментке коюлган окутуу жана тарбиялоо балага канат бүтүрүп, көкөлөтүп учурат. «Сенин колундан келбейт», «башың жок», «дөдөйсүн», «сенден эчтеке чыкпайт» деген сыяктуу педагогикалык осол пессимисттик, нигилисттик мамиле баланын жан дүйнөсүндөгү отун өчүрүп, өзүнө болгон ишеничин жок кылып, «Толубай сынчы» поэмасындагыдай тубаса жаралган тулпарды астыртан чүнчүтүп, «чобур атка» айландырып коюшу мүмкүн. Чыныгы педагогдун күчү — балага карата болгон оптимисттик ишеничинде, «Жерде жаткан жумуртка асмандап учкан куш болот» деген жаркын философиясында. Балада «менин колумдан келет» деген ишеничти пайда кылуу — педагогдун жеңиши. И.Бекбоев минтип жазат: «Баланын өз күчүнө болгон ишенимин бузбоо үчүн класста такай «ийгиликтик жагдайды» түзүп туруу керек. Ийгилик «мен жасай алам», «менин колумдан келет» деген сезимге байланыштуу. Мунун өзү биздин нерв системабыз үчүн таптаза жагымдуу кошумча азык болуп эсептелет. Мындай азыксыз эч ким: чоң да, бала да иштебейт. Окуунун эң башкы кыймылдаткыч күчү катары — чыгармачылыктын сүйүнүчүн татуу, өзүңдүн өскөнүңдү, өркүндөгөнүңдү сезүү жана өз ишеничиңди пайдалануу». Педагогдогу жана баладагы ушундай өзүнө болгон ишенич — бул окуу-тарбия процессинин локомотиви.

И.Бекбоевдин педагогикалык антропологиясында бала деген диалектикалык өсүүдө турган жан. Ал бүгүн жаман болсо, эртең жакшы, азыр

начар болсо, эртең күч-кубаттуу болушу мүмкүн. Бала деген — өсүүгө болгон мүмкүнчүлүк. Ал келечекке карата ачык. Бала тышкы таасирлеердин күчү менен гана эмес, өзүнүн күчү менен да өзүн жаратат, өзүн-өзү түзөт, «Окуучу спонтандык ички себептердин натыйжасында да өнүгөт, билим берүү процессинде ар бир бала өзүнүн «Менин» ишке ашырууга тийиши. Окутуу — бул баланын ички потенциалынын ачылышы жана анын инсандыгынын өнүгүшү дегендикке жатат» (И.Бекбоев).

Кыргыз педагогу И.Бекбоевдин педагогикалык философиясы мына ушундай.

2. Ш.Амонашвили, Ч.Айтматов жана И.Бекбоев

«Адамдын анын өзүнүн чыныгы адамдык сапаттарына туура келгидей өнүктүрүү, анын өзүн өзү өнүктүрүүсү, өзүнүн жеке турмушунун чыныгы субъектиси болуунун фундаменталдуу жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу — педагогиканын башкы маселеси», — дейт И.Бекбоев. Ушул өңүттөн алганда, башкача айтканда, билим берүүнүн, тарбиялоонун адамды өнүктүрүүчү туура формасын таап, кызматка чегүү зарылчылыгынын көз карашынан караганда мурдагы акимчил-буйрукчул системанын «баласыз педагогикасы» сөзсүз ойго түшпөй койбойт. Ошо кездеги авторитардык окутуу практикасынын көнүмүштөрүнө өкүнүп, И.Бекбоев мындайча жазган эле: «Мектепте бардыгы даяр: суроолор да, аларга берилүүчү жооптор да күн мурунтан аныкталып коюлат да, эми балдар жөн гана болуп жаткандарды көрүп, айтылгандарды угуп, эстеп калып, кайталап айтып берүү менен чектелишет. Мугалим эгерде баланын жообу мурдатан даярдалган «туура» жоопко дал келбей калса, анда эмнеси болсо да каалаган ыкма менен анын «туура» жооп берүүсүнө жетишүү керек деп үйрөнгөн. Башкача айтканда, окуучунун күтүлбөгөн кызыктуу ойлору боюнча аны менен көзмө-көз аңгемелешүүнүн ордуна мугалим окуучудан эптеп туура жоопту чыгарып алуунун гана машинасы болуп калууда».

Чын-чынында, тоталитардык идеологиянын тушунда «бардыгы адам үчүн» деген ураан жашаганы менен, массалык адамдын зор мамлекеттик машинанын «тетигине», («винтик») айландырылып, кишилердин ой жүгүртүүлөрүнүн үстүнөн полициялык көзөмөл жүргүзүлүп, академик Амонашвили айткандай, коммунисттик идеологиянын нугу менен жашаган «авторитардык-императивдик педагогика» кээде «окуучунун личносту» деп сүйлөгөнү менен, негизинен баланын ички жан дүйнөсүн, кайталангыс жекелигин анча таназар албаган. Жашырган менен болобу, окуу-тарбия процесси расмий идеологиянын жо-

гортон түшүрүлгөн директивалык нускоолорунун багытында «туура ойлонгон», «туура нук менен баскан» орундочуларды, аткаруучу-функционерлерди калыптандырууга эсептелип, тарбия ишинде бала объект катары саналып, анын субъективдүү тажрыйбасы жана индивидуалдуу тандоосу көңүл чордонуна алынбай, ага таасир кылууда тышкы социалдык факторлордун жана формалардын ролуна көбүрөөк маани берилип, тарбиялануучунун жүрүм-турумун тыштан туруп жөнгө салуу, коррекциялоо, башкаруу идеясы үстөмдүк кылган. «Авторитардык-императивдик педагогикалык процессте окуучунун ишмердиги көбүн эсе кулак түрүп угууга, аткарууга, кайталоого, жооп берүүгө кериптер болгон. Педагогикалык процесс – бүтүндөй диктат. Балага бардыгы диктовка кылынат: билим дагы, адеп-ахлак дагы, айланадагы турмушка кантип баа бериш керектиги дагы, ынаным-ишеним дагы» – деп нааразы болуп жазган ошол эле педагог-окумуштуу Ш.Амонашвили.

Биздин оюбузча, Чыңгыз Айтматов улуу жазуучу гана эмес, улуу педагог да. Ч.Айтматов сезгич жүрөгү менен мектептерде балдардын өз алдынча багынычсыз ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн зарылдыгына көңүл бөлүнбөй, аларды жанагыдай И.Бекбоев жазгандай, «акыркы чындыктарды» таңуулап, жаттатып догматикалык окутуунун басымдуулук кылып тургандыгын эбак байкап-туюп, ушундай догматикалык окутуунун кейиштүү натыйжасын «Кылым карытар бир күн» романынын бир эпизодунда көркөмдөп, кашкайта чагылтып берген эле. Аталган романда мындай бир кичине сюжет бар.

Мугалим Абуталип окуткан балдардын арасында бир кем ээк бала бар эмеспи. Ошол кем ээк бала класста сабак берип жаткан агайынын согуш учурунда туткунда болгондугун уккан соң тынчсызданын, Абуталипке тигилет:

– «Агай, анда эмне үчүн атынып өлгөн жоксуз?

– Өзүмдү өзүм өлтүрүүнүн кажети канча эле. Ансыз да жарадар болчумун.

– Душманга туткун болуп түшпөө керек, ошондой буйрук бар да!

– Кимдин буйругу?

– Жогорку жактын буйругу, баары бир сиз буйрукту аткарышыңыз керек болчу. Аткарыш керек болчу. Аткарыш керек эле!»

Кем ээк бала жогору жактын официалдуу буйругун аткарып, мугалиминин атынып өлүп калбаганына кадимкидей нааразы болот. Мынакей, авторитардык педагогиканын жогорку инстанциялардан түшүрүлгөн нерселерди акыркы чындык катары идеалдаштырып, догматикалык окутуп-тарбиялагандыгынын натыйжасы. Өз бетинче ой жүгүртүүгө, сын көз менен кароого

эмес, кабыл алуунун автоматизмине, айткан, үйрөткөн нерселерге «дайым даяр» болууга тарбиялоонун жемиши. Бала жогору жактын буйругунун урматы үчүн ойлонбой туруп, өз жанын кыюуга даяр.

Мындан улам момундай ойду баса белгилөөнү туура көрөм. Жаш муундун ишенчээк абалынан пайдаланып, баланы баш ийдирип, сөзсүз угууга милдеттүү кылып, тыштагы эрежелерди, ынаным-ишенимдерди таңуулап үйрөтүп, өзүнүн түшүнүктөрү менен идеяларын бирден бир катасыз деп эсептеп, жеткинчекти ошол түшүнүк, идеяларды талдабастан механикалык түрдө кабыл алууга көнүктүрүп, чүрпөнүн эркиндигин басып, башкалардын эркин элпек аткарууга үйрөтүп, көрсөткөн из менен ээрчип басууга адаттандырып, жакшы адамдык сапаттарга мажбурлап, «дрессировкалап» тарбиялоо, жаш «кулунчактын» көз карашын зордоп, диктат менен калыптандыруу булл педагогикалык антигуманизм болуп эсептелет. «Адат адамдын экинчи жаратылышы» же «Уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат» дегендей, кичинекейинен эркин ойлоосу тумчуктурулуп, тууроого, сырттан агып келген түшүнүктөрдү «чайнабастан» «бүкүлү» жута берүүгө көнгөн өспүрүм, кийин чон киши болгондо да, бул көнүмүшүнөн оңойлук менен кутула албайт жана ал бир нерселерге китептерде ошондой жазылгандыгы үчүн гана, авторитеттер ошентип айткандыгы үчүн гана ишенген, жандуу турмушка даяр жоболордун көз айнеги менен караган догматиктин кейпин кийип калышы мүмкүн.

«Өзүнө ишенбөөчүлүктөн бала эч ойлонбостон чоңдордун көрсөтмөлөрүн ээрчигенди каалап, демилгечиликти көрсөтүүдөн коркуп, билимди формалдуу өздөштүрүп калат. Чындыгында эле, көз карандылык дал ушундай жагдайдан келип чыгат да, өспүрүмдүн жаратылышындагы ички эркиндиги жоголо баштайт», – деп бул чындыкты көрүнүктүү педагог Исак Бекбоев ырастайт.

Баланын жандуу дүйнөсүн догматикалык таралкака камаган мындай өкүм, авторитардык тарбия жөнүндө Ч.Айтматов төмөндөгүдөй деп өкүнүү менен жазганын да, көз алдыга тарта өтсөк артык баш болбос: «Бала деген бул – көп жактуу чыгармачылык өнүгүүгө зор ички потенциалы бар табияттын бир гениалдуу табылгасы. Ал чоң кишилердин дүйнөсүнө аралашканда эле, мурдагы ичинде алоолоп күйүп турган жалыны өчүп, көп учурда догматикалуу, стандарттуу, бюрократ макулукка айланып чыга келет». Акимчил-буйрукчул, текшерип-тескегич, кишиге «керегени басып көктөгөндөй» (Талып Молдо) үстөмчүл мамиле жасап тарбиялаган «педагогика»

ушинтип баланы бат эле рухий майып кылып чыгарып коет.

«Адамдардын келечегин алдын ала «программалоо», «идеалдуу» коом жана адамдын бүткүл турмушун контролдоочу мамлекет жөнүндөгү идеялар тарыхый практикада ойдогудай натыйжаларды берген жок, ал гана турсун алар бүткүл муундар үчүн түпкүлүгү жаман кайрымсыздык болуп калды. Ошондуктан эркин жана кайталангыс уникалдуу инсанды эң эле таланттуу педагогго да баш ийдирүүгө болбой тургандыкты моюнга алууга туура келет», – деп жазат И.Бекбоев. Мындай жемишсиз педагогикалык практикага И.Бекбоев альтернатива издейт. Ал окуу-тарбиянын миссиясын төмөндөгүдөн көрөт: *«Авторитетке формалдуу таянган педагогика түбөлүгүндө сөзсүз урап түшөт. Ошондуктан окуучунун өзүнүн жаратылышындагы жөнөдөмдүүлүгүн ойготуп, аны ойлонуп эмгектенүүгө стимулдаштырып, ага түздөн түз системалуу жардам берүү аркылуу аны өзүнүн потенциалдуу өнүгүү деңгээлине жеткирип, бул үчүн сабакта окуучулар өздөрүнүн каалоолору, өздөрүнүн эрки менен ичиндеги жашыруун потенциалын ачып көрсөтө алгыдай кырдаалдарды түзүп иштөөгө мугалимдин умтулуусу аба менен суудай зарыл. Мугалимдин даанышмандык акылмандуулугу дал мына ушунда». Бүгүнкү инсанга багытталган адамгөй педагогика дал ушундай гуманисттик философиядан тамыр алып, өсүп чыккан. Азыркы эгемендүү Кыргызстандагы окуу-тарбия процесси ушул педагогикалык философияны карманып, өз кадамдарын алдыга таштап жатат. Мындай гуманисттик окутуу-тарбиялоо парадигмасынын өлкөбүздүн педагогдорунун аң-сезимине кирип, байырлашында чыгаан педагог Исак Бекбоевдин салымы бар экендигин белгилөөнүн өзү жагымдуу.*

3. Улуу Жеңижок жана И.Бекбоев

Мугалимдин иши, барынан мурда бала менен. Демек, ал биринчи иретте, бала деген нерсеге масштабдуу, калыс кароого үйрөнүшү керек. Ал элден мурда бала деген эмне экендигин өзү үчүн аныктап алышы зарыл. Бала деген нерсеге, балалыктын табиятына, анын оңой менен эрежеге, нормага сыйбас, тартипке салынбас табигый стихиясына улуу акын Жеңижокчосунан бийик көз караш чокусунан серп сала билиш мугалим үчүн шарт деп ойлойбуз. Даанышман Жеңижок бала деген «балээге» акыл-эстин бийик сересинен бажырая жылмайып карап, миминтип ырдап турат:

Жар боорунан балапан,

Алып жүргөн балалык.

Чегирткени куш кылып,

Салып жүргөн балалык.

Күчүгүн байлап мойнунан,

Карышкырга салам деп,

Шашып жүргөн балалык.

Так секирип улактай,

Кутуруп турган балалык.

Оюн салган кунандай,

Окторулган жалындай,

Ордунда турбас балалык.

Тарбиячыда балалыктын табиятына дал ушундай жеңижокчосунан айкөлдүк менен кенен, калыс караган бийик көз караш болсо, анда бул педагогко балдар менен болгон алакада өзүн токтоо, сабырдуу кармоого, мындайча айтканда педагогикалык-философиялык негиз, жерпай болуп берер эле.

Ал эми бүгүнкү залкар педагог Исак Бекбоевдин көз карашы да улуу Жеңижоктун педагогикалык философиясын улантып тургандай: *«Биздин кесипке байланышы жок карапайым адамдардан айырмалуу педагог баланы үстүртөн эмес, анын ким экенин, ички жан дүйнөсүн, ойлогон оюн терең билүүсү абзел. Көп учурда биз баланы кандайдыр акылга сыйбаган аракеттерди жасай берүүчү акылы токтоло элек жан катары кабылдайбыз да, аны тезирээк эле акыл-эсине келтирүү керек деп эсептейбиз. Чындыгында бала акылсыз эмес, анын акылы башкача түзүлгөн. Ошондуктан, баланын көз карашында, анын ою боюнча биздин жасап жаткандарыбыздын көпчүлүгү сандырактык болуп саналат. Бирок, эгерде муну түшүнө албасак да, биз эч болбогондо баланын акылга сыйбагандарды жасоого укугу бар экендигин моюнга алабыз. Эң башкысы окуучу өзүнүн жеке баалуулуктары, кадыр-баркы, кайталангыстыгы менен мүнөздөлүүчү инсан экендигин туура кабылдап мамиле кылуубуз керек. Эгерде биз окуучу менен чындыгы кызматташ болгубуз келсе, анда бала менен анын тилинде — сезимдердин жана таасирленүүлөрдүн тилинде сүйлөшүүбүз керек»* (И.Бекбоев). «Шум, крик, непослушание детей еще не есть прямое выражение негативно-го отношения к педагогу, школе и нормам жизни. Дикие наряды и шокирующее поведение не всегда свидетельствуют о духовной запущенности и распушенности подростка», деген орус педагогу Н.Е.Щуркованын сөзү да терең ойлонтпой койбойт.

Эгерде мугалимде балалыкка, баланын жаратылышынан тентек, эркин, «жапайы» табиятына даанышмандык бийиктиктен кечиримдүүлүк менен, түшүнүү менен, мурутунан жылмаюу менен караган кеңири акыл чабыты, тутунган баштапкы тутка болбосо, анда ал баланы чын эле балээ катары көрүп, окуучунун ар бир кыймылынан кыйкым таап, кыбыр этсе, «кылт» этсе куйкасын куруштуруп, бардыгына темирдей тартиптин, нор-

манын көзү менен карап, «урушчаак нөдөй чук-чундап» турган надзирательге айланып калышы мүмкүн. «Запретительная педагогика», «Кайыш кур менен чыбыктын педагогикасы» деген нерселер мына ушундай, балалыкка тырышкан тар көз караштын кыртышынан өсүп чыгат. Мындай тыюу салгыч, чыдамсыз, туталангыч «педагогика» балалыктын жаратылышына каршы келет.

Кыскасын айтканда, кыргыздын педагогикалык акылмандагы балалыкты ал кандай болсо, дал ошондой кабыл алып, анын «оюн салган кунандай, окторулган жыландай» эркиндигин, «дөбөт менен мышыкты кабыштырган, айгыр менен айгырды алыштырган» айла жок тентек нравасын моюнга алып, ошону менен бирге жаш муунду жооптуулукка, тартипке, адепке, илим-билимге, маданиятка үйрөтүүнүн зарылдыгын терең туюнтуп турат. Кеп биерде ошо тартипке, адепке, илим-билимге, жооптуулукка баланын импульсивдүү табиятын, эркиндигин, инсанын зордобою, тебелеп-тепсебей, балалыгын кордобостон туруп, тарбиялоо маселесинде турат. И.Бекбоев өзү да мындай суроо коет: «Окутуунун эң маанилүү маселеси – тартипти, болгондо да, адамдын уникалдуулугу, оригиналдуулугу жоголбой сакталып кала тургандай тартипти кантип түзүп, бекемдөөгө болот?» Мындай суроого кайра эле И.Бекбоев өзү: «бул нерсе өз ара сыйурматка, бири-бирине ишенүүчүлүккө негизделген, «зиян келтирбе», «көңүл калтырба» деген принципти тутунган педагогикалык кызматташтыктын алкагында гана мүмкүн», – деп жооп берет. Чындыгында эле, Исак аалым баланы окутуп, тарбиялоо маселесинде терең, көрөгөч идеялардын ээси.

4. Нурмолдо, Калыгул жана И.Бекбоев

XIX кылымдын экинчи жарымында, XX кылымдын башында (1838–1920) Ала-Букада жашап өткөн улуу акын Нурмолдо Наркул уулун эске түшүрөлү. Нурмолдо акын гана эмес, учурунда дубанга белгилүү мударис, мечит-мектепте бала окуткан таланттуу агартуучу-педагог да болгон. Анын өз тушунда окуу-тарбия ишинде көрсөткөн өрнөк-таалими жана калтырган педагогикалык – философиялык идеялары биз үчүн табылгыс мүлк.

Окуучу-шакирттеринин эскерүүлөрүнө караганда Нурмолдо балдарга орой сүйлөмөк турсун, үнүн көтөрбөгөн. Токмолдо шакирти устаты жөнүндө мындай деп эскерген: «*Жооп кайтара албай калсак, унчукпай тим койчу. Ушунун өзү башка чапкандай тиер эле. Беттен албачу, такыбачу, урушпачу. Ушинткен сайын биз окууга кызыгабыз*» (Нурмолдо. – Бишкек, 2003, 380-б.).

Нурмолдо өзүнүн чыгармаларында «жамандар орой көңүлгө, так саларын ойлончу», «сен – деген сенек сөз, сиз – деген сылык сөз», «оң

келбейсиң адамга, орой болуш жаман да!» деп сылык-сыпаа этиканын зарылдыгын үгүттөйт. Ал «*Таш аласың – таш урсаң, жаш аласың, жаш берсең, кыш берсең, кыш аларсың, ыш берсең, ышын аларсың*», – деген көз карашты тутунган агартуучу болгон. Өзүндөн башка дүйнөгө карата мындай мамилеге акын-даанышман альтернатива издейт. Найза, кылыч керек эмес, дейт Нурмолдо, мунун аркасынан кийин өзүң азап тартып каласың, иштин эң жакшысы бул – бөлөктөргө ырайымдуу, ак пейил, адал ниетте болуу. Ошондо «ырахатка канасың». «Тирешкенден баарлашкан артык», – дейт Нурмолдо. Баарлашуу азыркыча айтканда, диалог – мынакей эң керектүү курал.

Нурмолдо өзүнүн ушундай философиясын өз педагогикалык ишмердигине которгон. Окуу-тарбия процессиндеги Нурмолдонун шакирттерге зордук кылбаган, кагып-силкпеген, адамгерчиликтүү, гумандуу мамилеси жана педагогикалык сыпаа, сабырдуу жүрүм-туруму бир жагынан мына ушу жогоркудай философиялык ички инсандык позициясынан чыккан.

XIX кылымдагы атактуу акылман-оюя Калыгул Бай уулунун гуманисттик даанышмандыгы да Нурмолдонун педагогикалык-философиялык көз карашына үндөш. Калыгул киши баласынын жаратылышы зилинде мээримге муктаж экендигин, мээрим төгүп мамиле жасагандан улам анын ичиндеги «муз» эрип, ички дүйнөсү жумшарып, көңүлүнө жаз келип, жүрөгү жибий баштарын, а түгүл адам эмес, жыланды да ташка албастан сылык-сыпаа мамиле жасап, ак чачса, чакпай акырын жылып жолуна түшөөрүн, турмушта кылыч кармаган катаалдыкка, орой өкүмдүккө, төбөгө камчы ойноткон залымдикке караганда, колунда «куралы жок» жанагындай рух жоомарттыгы алда канча артык экендигин терең туюнган. Калыгул мына ушундай гуманисттик ынанымын, көз караштык дөөлөтүн төмөндөгүдөй деп жарыялап турат: «*Орой айтсаң адамга жукпайт, орой сөздү киши укпайт. Сылык-сыпаа сөз жетет, ал мээге эмес, жүлүнгө кетет. Түшүндүрүп жай айтсаң, уялып, ыраазы болуп кетет*». Калыгулдун ишениминде оройлукту – назиктик, сылыктык; ачууну – токтоолук, сабырдуулук; жек көрүүнү – мээрим менен сүйүү жеңет.

Мынакей, мугалим-тарбиячы тарбиялануучу менен алака-мамиле кылганда жетекчиликке ала турган гуманисттик усул. Кыргыз даанышмандыгы мына ушинтип, осол, орой, өкүм сөз баланы мугалимден жатыркатаарын, тескерисинче тарбиялануучунун каршылыгын жаратаарын, бала жаратылышынан жанагындай мээримге кардар экендигин, ага Нурмолдо менен Калыгул айткандай, таш ыргытпай, «кыш бербей», «ыш бербей», сылык-сыпаа кеп менен ызааттап мамиле

ле жасаганында гана шакирттин бою жазылып, көңүлү чалкып, дүйнөсү эргип, үгүттөп жаткан идеяларың кулагына кирерин, боюна сиңип, мээсине, жүлүнүнө жетээрин айтып турат. Ырасында эле, педагогикада жашап жүргөн «Мугалими күндөй тийсе чачырап, окуучусу гүл сыяктуу бажырайып ачылат» деген учкул сөз акыйкат айтылган ой.

Исак Бекбоев да мына ушундай элдик акылман педагогиканын руханий сабактарын боюна сиңирген жана анын нугунда ойлонгон парасаттуу инсан. *«Мээрим – педагогиканын башкы кыймылдаткыч күчү»*, – дейт И.Бекбоев. Ушул бир эле кыска айтылган сүйлөмдүн ары жагында эмне деген терең маани бугуп жатат. Бул сүйлөмдүн маанисин чечмелеп, том, том китеп жазууга болор эле. Ушул улуу маанини камтыган терең ой И.Бекбоевдин Нурмолдо менен Калыгулдун рух салтын улаган урпак экендигин ачык-айкын көрсөтүп турат. Чынында эле, мугалимде эгер мээрим жок болсо, анын билимдүүлүгүнүн да педагогикада баасы болбойт. И.Бекбоев өзүнүн жанагы «Педагогикалык процесс: эски көнүмүштөр жана жаңычыл көз караштар» китебинде мындай бир орчундуу мисалды келтирет: *«Мектепте болгон мындай бир учурду карап көрөлү: класстагы бир окуучу эрежеге анча моюн сунбаган хулиган чалыш, тартипсиз бала. Ошол класска жаш мугалим кыз сабак берүүгө дайындалды. Жаш мугалимге мындай деп эскертишти: класста бир бала бар, ага жөн эле көңүл бурбай коюу керек. Жаш мугалим класска кирсе, баягы бала жылаңайлак буту менен комуздарды тепкилеп ойноп жатыптыр. Тажыйбасыз жаш мугалим эмне кылды дейсиң? Мугалим баланын жүзүнө карап, анын бактысыз, жалгызсыраган, эч кимден жардам күтпөгөн, эч ким ага боору оорубаган, аянычтуу кичинекей адам экенин жүрөгү менен сезип, жанына басып келип башынан сылап: «сен ордуңа олтура бер, бирок менин ишиме тоскоолдук кылбасаң эле болду»*, – деп өтүндү. Мугалимдин эркелеткен мамилеси баланы өзүнө аябай багындырып, бала үчүн ал жөн эле сүйгөн педагог болуп гана калбастан чоң авторитетке жетишкен. Ошондон кийин бала мугалимдин айткандарын сөзсүз аткаруучу болгон». Исак Бекбоев ушул мисал менен өзүнүн педагогдук, гуманисттик позициясын ачык демонстрациялап, ырасында эле жогорудагы: *«Мээрим – педагогиканын башкы кыймылдаткыч күчү»*, – аттуу үлкөн идеясынын жана Калыгул даанышмандын эмелеки «жек көрүнүү – мээрим менен сүйүү женет» деген философиясынын акыйкаттыгын далилдеп отурат. *«Мээрим – педагогиканын башкы кыймылдаткыч күчү»*, – деген ичине тоодой маңызды камтыган көз ка-

рашка Исак Бекбоевдин бардык педагогикалык эмгектери сугарылган.

5. Өнүктүрүүчү окутуунун теориясы жана И.Бекбоев

«Эгер бала мектепке окуп билим алуу үчүн эмес, жөн эле убакыт өткөрүү үчүн барып жүрсө, анын окуусунда жалгыз мугалим гана активдүү роль ойнойт да, ал өзү эч бир роль ойной албайт деп эсептесе, жөн эле сабакка келип тынч отуруп, мугалимдин айткандарын угуп, кайра аны кайталап айтып бергендиги жетиштүү деп ойлосо, анда бул өзүнчө эле балээ», – деп жазат И.Бекбоев. Илимпоздун жазгандарына андан ары үңүлсөк, мындай абал мектептеги баланы ойлондурбаган окутуудан келип чыгат. Окуучунун кАта кетиргени эч нерсе эмес, ойлонбогону жаман, – дейт окумуштуунун логикасы. Исак Бекбоевдин бул өңдүү ойлору дидактикадагы өнүктүрүүчү окутуу теориясынын практикага кириш зарылдыгын каңкуулап тургандыгын байкоо кыйын эмес. Өнүктүрүүчү окутуунун концепциясынын С.Л.Рубинштейн, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, В.В.Давыдов, Л.В.Занков сыяктуу окумуштуулардын иштеп чыгышкандыгына бир кыйла болуп калгандыгы белгилүү. Окутуу баланын өнүгүүсүн алдыга карай локомотив сыяктуу сүйрөп жүрүшү керек деген идея бул теориянын чордону болуп саналат. Окуу процессинде баланын инсаны өнүгүш керек. Ал эми өнүгүү деген нерсе ишмердиксиз мүмкүн эмес. Мындан улам педагогикада «окутууга инсанчыл-ишмерчил мамиле» (лично-деятельностный подход к обучению) деген принцип келип чыккан. Бул аталган принциптин башкы маңызы баланын өзүнүн эмгек-мээнетине, ишмердигине жана ал ишмердикти уюштурууга негизги басымды койгондугунда, окуучунун өз тажыйбасы аркылуу чындыкка ынанышын камсыз кылууну көздөгөндүгүндө, мугалимдин күч-аракети менен окуучунун күч-аракети биригип, жуурулушуп каалаган натыйжаны алууга багытталышына жетишүүгө күч үрөгөндүгүндө, педагогдун монологунун үстөмдүгүнө эмес, диалогиялык маданияттын орун очок алышына, субъект-объект (Мугалим – субъект, бала – объект) карым-катышы эмес, субъект менен субъекттин мамилесинин (мугалим менен окуучунун партнердук кыматташтыгы) өкүм сүрүшүнө умтулгандыгында. Окутуунун ушул багытынын Кыргызстандагы жактоочусу, жолдоочусу жана өзүнүн эмгектери менен анын байытуучусу кайра эле ушул И.Бекбоев болуп отурат. *«Бала күчтүү, таасирдүү сезимдерди каалайт. Ага бардыгы кызык. Кичинекей кезинде ал жөрмөлөгөндү, секиргенди, оюнчуктарды бузуп-жарып кайта жыйнаганды, ойногонду жакшы көрөт. Чоңоо түшкөндө ал ишинин натыйжасын досторуна көрсөтүп, ата-энесине мактангысы*

келет. Бала «Кантип?», «Эмне үчүн?», «Эмнеге?» деген сыяктуу суроолорду берүүнү каалайт. Ар нерсеге кызыгуучулук сезими бул – баланын жаратылышындагы табигый көрүнүш», – деп жазат окумуштуу. И.Бекбоевдин ою боюнча окуучуну өнүктүрүүнү көздөгөн инсанчыл-ишмерчил принцип баланын жогорудагыдай тынчы жок ынтызарлуу жаратылышына ылайык келет. Ылайык келмек турсун баланын табияты буга муктаж. *«Мугалимдин башкы жумушу окуучуларды текшерип-тескөө эмес, аларга акыл-насыят айтып үгүттөө да эмес, талаптуулук да эмес, аларга өз алдынча ой жүгүртүп аракеттенүүгө жардам берүү гана экендигин жакшы түшүнүп, ошого көнүгүүсү зарыл. Педагог окуучунун өз алдынча эмгектенүүчүлүгүн стимулдаштыра турган кырдаалдарды түзүп, предметти өз бетинче түшүнүп, өзүнүн ой-пикирлерин иштеп чыгып, өз алдынча кортунду чыгарууга жетишип, чыгармачыл демилгелүүлүктү көрсөтүшүн биринчи орунга коюшу зарыл»* (И.Бекбоев). Окутууга инсанчыл-ишмерчил мамиле И.Бекбоевдин ою боюнча окуучунун чындыкты табууга маселенин өзөгүн табууга өзүнүн субъективдүү күч-аракети, өзүнүн жекече жолу (собственный путь) менен келишинин, өзүн өзү жаратышынын, түзүшүнүн, өзүн өзү реализациялоосунун куралы. Мындай теориянын практикада ишке ашырылышы окуу-тарбия ишинде чоң, чоң жемиштерди берерине терең ишенген жана анын турмушка жайылышы үчүн өзүнүн күжүрмөн окумуштуулук эмгегин жумшап жаткан Исак абага рахматтан башка эмнени айтабыз.

6. Исак Бекбоев жана «Тогуз коргоол» же окумуштуунун билим берүү концепциясы

Бизде өзүнүн буту басып турган жегиликтүү чөйрөнүн муктаждыктары, талап-милдеттери, улуттук кыртыштын өзгөчөлүктөрү менен иши жок, мурдатан чет жактарга түздөнүп көнгөн адат боюнча башка өлкөлөрдүн окуу-нормативдик материалдарындагы даяр жоболорду перефразалап, айрыкча, Россиянын китеп-журналдарындагы тексттерди ээрчип жазып, республиканын конкреттүү шарттарынан тышкары абстракттуу ой жүгүрткөн илим кызматкерлери аз эмес.

И.Бекбоев дүйнөлүк алдыңкы илимий акыл-ойдон таалим алса да, жогоруда көрүнгөндөй, өз алдынча автономдуу ой жүгүрткөн окумуштуу. Ал жалпылык менен жекеликтин диалектикасы жөнүндө дайыма ойлонуп, жалпы илимий методологиянын «прожектору» менен жергиликтүү чөлкөмдөгү спецификалуу проблемаларды жарык кыла билип, жалпы баалуулуктар менен улуттук дөөлөттөрдүн ашташышына жетишүүгө умтулат. Мына ошондуктан И.Бекбоевдин өзүнүн «Математика» окуу китебине математика-

нын касиетин алып жүргөн кыргыздын «Тогуз коргоолун» киргизип, окуу китебин улуттук калорит менен кооздоп отургандыгынын төркүнү кайдан чыгып жатканын аңдоо кыйын эмес. I-класстан II-класска чейин математика окуу китептерин Мамлекеттик тилде жазып чыккан И.Бекбоев улуттук өзүн өзү аңдап түшүнүүсү күчтүү өнүккөн патриот аалым.

Окумуштуунун ар дайым адеп-ыйман, рухий дөөлөт, маданият аркылуу билим берүү (образование через культуры) сыяктуу педагогиканын стратегиялык маселелери жөнүндө көп ойлонуп, көп толгонуп, кээде XXI кылымдын билим берүүсүндөгү бир жактуу начар тенденциялар тууралуу кабатырланып, коомдун келечегине тынчсыздангандыгын көп байкоого болот. И.Бекбоев минтип жазат:

«Акыркы жылдарда биз негизги максаты билимдүү жана мобилдүү адамды тарбиялоого эсептелген билим берүүнү модернизациялоо боюнча иштеп келдик. Ичпеген, тамеки тартпаган, компьютерди, чет тилдерин, машина айдаганды ж.б. билген адамды тарбиялоо максатталган. Бул талашсыз, анткени мындай болбогон адам – социалдык инвалид. Бирок, мындан да кем эмес маанилүү маселе – бул адамдын ички дүйнөсүн, анын руханий деңгээлин тарбиялоо. Билим берүү программасынын мазмунунда жалаң гана прогнатикалык предметтерге көбүрөөк орун берип окутуу менен өнүккөн өлкөлөрдүн деңгээлине жетип, алардан озуп да кетебиз деген бул чоң жаңылыштык. Эч убакта андай болбойт, анткени техникалык-гуманитардык тең салмактуулук деген объективдүү мыйзам бар. Ага ылайык техникалык прогресс доорунда сублимацияны жана агрессияны жок кылуунун механизмдерин иштеп чыккан улут жана цивилизация гана кыйынчылыктан чыгып жашай алат. Эзелтеден берки бүткүл тереңдиктеги дүйнөлүк маданият дал ошол мыйзамга арналган. Эгерде биз буга жеткиликтүү көңүл бурбасак, анда биз прагматикалык жана уятсыз бетбак сасыткыларды тарбиялайбыз, анан мына ошолор биздин өлкөбүздү башкарышат. Демек, акылдуу, билгич жана мобилдүү, бирок нравалык сапаттары начар адамдар мамлекет үчүн, коом үчүн коркунучтуу. Руханий сфера аныктоочу фактор экендигин биз качан түшүнөбүз?»

И.Бекбоевдин күйүп-бышып айткан бул терең маанилүү сөздөрүндө билим берүүнүн өзүнчө бир концепциясы берилген десек болот. Окумуштуунун оюна олуттуу үнүлүп, логикасын улап айтсак, адам коомунун руханий, адептик-ыймандык өркүндөө менен коштолбогон, жалаң бухгалтерияга жана прагматикага негизделген бир жактуу технократиялык өнүгүүсү пендезатты туюкка алып келип кетпей турган корку-

нучтуу жол болуп эсептелет. Мораль жана руханий маданият гана коомдук прогресстин жүзүн аныктоочу күч болуп саналат. Демек, адеп-ахлак кризисинин шартында биздин бүгүнкү билим берүү концепциябыз жана реформабыз билимдүүлүк менен нравалуулукту, техника менен рухту, маалыматтуулук менен ыйманды, жалпы адам заттык маданияттын улуу нарктары менен улуттун рух кенчтерин айкалыштыруу философиясына негизделиши аба менен суудай зарыл. Кыргыз цивилизациясынын жаркын келечеги ушул башталмалардын бири-бири менен болгон гармониясына байланышат. *«Адептүүлүктүн принциптери жана боорукерчиликтүү практикалык аракеттер гана кудайын тааныбаган, чегинен ашкан рационализмди ооздуктай алат»* (И.Бекбоев).

Кыскасын айтканда, демек, ушул ой-идеялардын бардыгы Исак Бекбоевдин методиканын кууш алкагындагы гана адис, илим бийиктигинде туруп, коомдун, цивилизациянын, улуттун боло-

чогу жөнүндө толгонгон, стратегиялык ой жүгүртүүгө эгедер, диапозону кеңири педагог-аалым экендигин ырастайт.

Адабияттар:

1. Советбек Байгазиев – Педагогикалык руханият – Бишкек, 2008; 29, 25 б-т.
2. Советбек Байгазиев – Цивилизация жана ата-журт тагдыры, Бишкек, 2008, III глава, 24-79-беттер.
3. Советбек Байгазиев “Улуттук педагогиканын улуу устаты – Исак Бекбоев – Бишкек, 2010, 60 бет.
4. М.С.Субанова – орто мектепте биологиялык билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздери, Бишкек, 2009, 204 бет. IV глава. 105-181 б.